

Проф. др Најаша Мрвић Пејровић*

Проф. др Здравко Пејровић**

ПРАВО НА НАКНАДУ ШТЕТЕ И РЕХАБИЛИТАЦИЈУ ЗБОГ НЕОСНОВАНОГ КРИВИЧНОГ ГОЊЕЊА У РУСКОМ ПРАВУ

Апстракт

У фокусу рада јесте јавна реулајива Руске Федерације којом се доушћта јраво на накнаду шћетте и рехабилитацију лица неосновано лишеној слободe или невино осуђеној у кривичном постојуку. На тај начин мојуће је јрајити како се у савременом руском друшћву држава анјажује на ојћклањању послица кршења јрава јрађана незаконитим постојцима државних орјана.

Устав Руске Федерације из 1993. у члану 53. јаранјује да свако има јраво на накнаду шћетте од државе, ако је шћетта јретрљена услед незаконитих радњи (или јројушћтања) орјана државне власити или службених лица. Сајасно уставним јаранјијама, јравни основ накнаде шћетте збој неосноване осуде или неоснованој лишена слободe реулисан је одредбама руској Кривичној процесној законика у склоју шћетта јрава на рехабилитацију ошћетеној. Накнада шћетте се јризнаје за оне врстје шћетта и у оном обиму како је по јредвиђено Грађанским кодексом Русије. Особено је решење да се рехабилитација постојже доношењем јравноснажне ослобајајуће јресуде или одустанком од ојшћубе. Стоја, изрека судске одлуке садржи констјитовање јризнајтој јрава на рехабилитацију. Право на рехабилитацију има и лице јрема коме је неосновано поднејта јривајина јшћуба, као и ошћетено јравно лице. Инјересанјна је законска одредба којом се јредвиђа посебан начин појрављања шћетте по улед, частј и достјојанствиво лица неосновано лишеној слободe или осуђеној: јавни јшћуилац има обавезу да му ујујти у јисаној форми извишење. С обзиром на то да се јтаква законска решења јримењују већ дуже од деценије, аушћори су анализу законских одредаба дојунили јримерима из јраксе руских судова. Решења из руској јрава поредили су, јтакође, са јравом Републике Србије. И у Србији је јраво на накнаду шћетте збој неосноване осуде или неоснованој лишена слободe уз рехабилитацију јредвиђено у кривичном процесном јраву, док се у појледу јравно јризнајтих врстја шћетта и начина њихове накнаде јримењују ојшћта јравила јрађанској законодавствива.

Аушћори закључују да су анализирани руски закони резултатј шћирх еволујивних, демократјских јроцеса, да су јрихваћена решења у појледу јрава на накнаду шћетте и рехабилитацију оријинална и да су настјала у циљу појшћунијеј и ефикаснијеј постојзања рехабилитације невино осуђених у кривичном постојуку.

Кључне речи: јудска права, кривични поступак, накнада штете, рехабилитација, Русија.

* Научни саветник, Институт за упоредно право, редовни професор, Правни факултет Универзитета Унион у Београду.

** Редовни професор, Правни факултет Универзитета Мегатренд у Београду.

1. УВОД

Право на накнаду штете лица незаконито лишеног слободе или неоправдано осуђеног у кривичном поступку представља важан атрибут владавине права – оно показује да се држава потчињава праву прихватајући властиту одговорност за грешке у раду судства, полиције и тужилаштва. У бившим социјалистичким државама (са изузетком бивше СФР Југославије) и у земљама у развоју није било установљено посебно право на накнаду неимовинске штете генерално, нити у корист онога ко би био неосновано лишен слободе или осуђен у кривичном поступку, зато што се признавање новчане накнаде за нематеријалну штету косило са владајућим моралом.¹ После политичких промена, од осамдесетих година прошлог века, то се право признаје и у некадашњим социјалистичким законодавствима у складу са уставним гаранцијама људских права и основних слобода.

Добар пример извршених суштинских реформи на том пољу, започетих још у правном поретку некадашњег Совјетског Савеза, представља садашњи правни систем Руске Федерације. Право на накнаду штете због неоправдане осуде или неоснованог лишења слободе у Совјетском Савезу било је установљено не само кривичнопроцесним законодавством него и Указом президијума Врховног совјета „О накнади штете причињене грађанима незаконитим радом државних органа и друштвених организација“ од 18. маја 1981. године.² Потом су уследиле иницијативе за политичку рехабилитацију бројних грађана који су страдали у „чисткама“ током комунистичке диктатуре. Тако се по распаду Совјетског Савеза, прокламација права на судску заштиту у Уставу Руске Федерације у корист свакога чија су основна права и слободе кршени незаконитим радњама државних органа мора посматрати као резултат раније започетих ширих еволутивних процеса у правном систему, у складу са начелом владавине права.³

1 Н. Мрвић-Петровић, З. Петровић, „Накнада штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде у страним законодавствима“, *Сјирани њравни живои*, 3/2010, 11, исти аутори у: „Compensation for suffered psychical pain“, *Сјирани њравни живои*, 4/2016, 13.

2 Указ бр. 4892-Х „О возмещении ущерба, причиненного граждани незаконными действиями государственных и общественных организаций, а также должностных лиц при исполнении ими служебных обязанностей“, *Ведомости Верховного Совета СССР*, 21/1981, 741. Поступак рехабилитације због незаконитих радња органа ислеђивања, преткривичног гоњења, оптужења и суђења био је регулисан одговарајућом Уредбом донетом на основу Указа Врховног совјета од 18. маја 1981. и обавезном инструкцијом, која се односила на све органе, осим тужилаштва. По стварању РФ-а, ти прописи су остали на снази, по одредби да се примењују ранији прописи ако нису супротни новим.

3 В. М. Грубач, „Накнада штете због незаконитих радња правосудних органа у СССР“, *Правни живои*, 4/1984, 477–484, Н. Мрвић-Петровић, „Развој института одговорности државе за штету у руском праву“, *Право – њеорија и ѡракса*, 4/2001, 47–57. Важну прекретницу у успостављању процесног механизма рехабилитације представља 23. април 1993. када је донет Закон о праву на жалбу суду против радње или одлуке било ког државног органа којом се нарушавају права и слободе грађана и након тога извршене реформе правосудја, рада унутрашњих послова, полиције, службе за извршење кривичних санкција, док је изменама процесног законодавства допуштена жалба осумњи-

Уставом Руске Федерације⁴ из 1993. године у члану 46. ст. 1. прописано је да се сваком гарантује право на судску заштиту основних права и слобода, док је у члану 53. предвиђено да свако има право на накнаду штете од државе, ако је штета претрпљена услед незаконитих радњи (или пропуштања) органа државне власти или службених лица. У складу са тим гарантијама, у тежњи да се успостави ефикасан систем заштите права грађана од незаконитих радњи органа управе и правосуђа током истражног и кривичног поступка, регулисан је специфичан јавно-правни механизам рехабилитације.⁵ Сврха овог рада јесте у томе да се анализом права на рехабилитацију и накнаду штете лица укаже на особености те законске регулативе.

2. ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ ЗА ШТЕТЕ УСЛЕД НЕЗАКОНИТОГ РАДА ЊЕНИХ ОРГАНА

Својевремено је приступање РФ-а Савету Европе условило потребу измена грађанског законодавства у коме је допуштено право на накнаду неимовинске штете и одговорност државе за штете причињене грађанима незаконитим радом државних органа. У руском праву је тако од 1994. године начелно допуштена могућност да се захтева накнада неимовинске штете (чл. 4. главе 59 Грађанског кодекса⁶ – даље ГК), а поред тога је предвиђена одговорност државе за штету причињену незаконитим радњама државних органа или службених лица у тим органима (чл. 1069, првог дела Грађанског кодекса). Будући да члан 1069. не регулише начине накнаде штете, за праксу је значајнији члан 1070. Грађанског кодекса. У том члану је предвиђено да грађанин може тражити накнаду неимовинске штете која настане као последица незаконите осуде, незаконитог оптужења или подвргавања кривичној одговорности, незаконите примене мера обезбеђења, притвора или било којих других мера лишења слободе у кривичном или административном поступку.⁷ Реч је, на пример, о незаконитим радњама: притварања,

чених на одлуке о лишењу слободе у преткривичном поступку (И. Л. Петрухин, „Судебная защита прав человека в России: мифы и реальность“, *Общественные науки и современность*, 3/1995, 87–89, http://ecsocman.hse.ru/data/597/844/1217/008_petruhin2.pdf, 17. децембра 2016).

- 4 Конституција Российской Федерации, *Российская газета*, бр. 237, од 25. децембра 1993. са изменама од 30. децембра 2008. г., № 6 – ФЗ, 30. децембра 2008 г., № 7 – ФЗ, 5. фебруара 2014. – № 2 – ФЗ, 21. јула 2014. – № 11 – ФЗ, <http://www.constitution.ru/official/pdf/constitution.pdf>, 22. децембра 2016.
- 5 У овом смислу видети образложење пресуде Уставног суда РФ-а од 27. јануара 1993. № 1-П, од 2. марта 2010 г., № 5-П и од 19. јула 2011 г., № 18-П, текст доступан у *Архиву судских одлука* на: <http://sudrf.kodeks.ru/rospravo/document/> (12. новембра 2016).
- 6 Грађански кодекс (законик) Руске Федерације, први део (Гражданский кодекс Российской Федерации, часть первая), *Российская газета* од 8. децембра 1994, бр. 238–239, *Збирка законодавства РФ (Собрание законодательства Российской Федерации)* од 5. децембра 1994. бр. 32, ст. 3301, ГЗ, II, од 22. децембра 1995. *Збирка законодавства РФ* 1996, бр. 5, ст. 410, са последњим изменама и допунама у савезном закону од 3. јула 2016. (№ 315-ФЗ, у примени од 1. јануара 2017).
- 7 М. Грубач, 1984, 477–484.

одређивања јемства, упућивања на поправни рад или кажњавања лишењем слободе за прекршај. Могуће је да штета буде проузрокована незаконитим одлукама у парници, на пример, о одузимању имовине, кршењем права на правично суђење и других процесних права странке и слично.⁸

Пасивно легитимисано лице по члану 1069. јесу држава или локална самоуправа, чији су органи или функционери причинили штету, док је по члану 1070. искључиво пасивно легитимисана држава. Члан 1070. ГК-а омогућио је темељни преокрет судске праксе, јер су дотле судови, због недостатка изричите одредбе, рутински одбацивали захтеве грађана за накнаду штете због незаконитих радњи државних органа повезаних са покретањем кривичног поступка. Услови за примену одредбе члана 1070. ГК-а стекли су се тек по ступању на снагу другог дела ГК-а 1. марта 1996. године, али је уочено да се и у потоњим годинама тај основ за накнаду штете ретко примењује у пракси.⁹

Тешкоће у практичној примени одредаба ГК-а изазване су чињеницом да се мора правноснажном судском пресудом доказати незаконити рад правосудних органа (узрок штете). Накнада за претрпљену штету се досуђује у новцу или другој материјалној вредности, а конкретан износ накнаде утврђује се судском одлуком према околностима сваког појединачног случаја. Када је реч о новчаној накнади неимовинске штете, износ разумне и правичне новчане накнаде суд одређује зависно од карактера претрпљених физичких повреда и интензитета душевних патњи, као и према степену кривице штетника, ако кривица представља основ одговорности за штету (чл. 1101. ст. 1. Грађанског кодекса у вези са чл. 152 ст. 2). Накнада се досуђује према стандардима разумности и правичности, на основу фактичких околности под којима је причињена нематеријална штета и у складу са индивидуалним својствима оштећеног (чл. 1101. ст. 2. Грађанског кодекса). Стандард разумности и правичности није прецизно одређен, те у судској пракси постоји тенденција да се стање у друштву и ограничена средства државног буџета цене као околности које утичу на смањење износа новчане накнаде, слично као што се то чини и у судској пракси у Србији на основу члана 200. ст. 2. Закона о облигационим односима. На пример, у судској пракси Врховног суда РФ-а нарочито цењено имовинско стање оштећеног при одређивању висине новчане накнаде неимовинске штете, а према Правним ставовима Врховног суда из 1994. године захтевало се да судија уверљиво образложи висину досуђене накнаде неимовинске штете, како би се спречило досуђивање превисоких накнада.¹⁰

8 А. П. Кирчак, „Вопросы ответственности государства за ненадлежащее правосудие“, *Законодательство*, 3/2006, 81–84.

9 Н. Мрвић-Петровић, З. Петровић, *Накнада штеће због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде*, Београд 2008, 33.

10 Ставови пленарне седнице Врховног суда РФ „О судској пракси која се односи на накнаду за оштећење здравља“, став бр. 3, *Билтен Врховног суда*, 1994, од 28. априла 1994, према: P. Maggs, O. Schwartz, W. Burnham, *Law and Legal System of the Russian Federation*, Juris, New York 2015⁶, 495.

У случају смрти активно легитимисаног лица, право на накнаду нематеријалне штете не прелази на наследнике. Могуће је, међутим, да директну нематеријалну штету претрпе чланови породице неосновано оптуженог. Интересантан је пример једног случаја када је лице, неосновано оптужено и лишено слободе под оптужбом да је учинило тешко убиство, касније поднело тужбу против државе ради накнаде штете. Пошто је ускоро преминуло, супруга је наставила поступак захтевајући накнаду штете коју је сама трпела „због губитка породичног живота“. Упркос приговору да таква штета није правно призната, Регионални суд у Брианску је уважио захтев супруге, јер је штета коју је она трпела узрокована незаконитим хапшењем и затварањем њеног мужа.¹¹

3. ПРАВО НА РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

Право на накнаду штете и рехабилитацију лица према коме су предузете незаконите радње у вези са кривичним гоњењем и поступком повезује области кривичнопроцесног и грађанског законодавства. У погледу права на накнаду штете и правно признатих облика накнаде штете примењује се општи правни режим из Грађанског кодекса РФ-а, док су услови под којима се може остваривати рехабилитација регулисани у глави 18. у члановима од 133. до 139. Кривичнопроцесног законика Руске Федерације¹² (даље ЗКП), уз допунску примену чланова 394. и 399. истог законика. На тај начин, створен је институт мешовите правне природе у коме су сједињени елементи јавног и приватног права.¹³

Конкретизација уставних гаранција права личности од незаконитог и неоснованог оптужења, осуде или ограничења права и слобода у кривичном поступку извршена је у Кривичнопроцесном законнику. У члану 6. ст. 1. ЗКП-а прокламовано је начело заштите личности од незаконитог и неправилног рада државних органа приликом кривичног гоњења или суђења. Заштита права личности постиже се остваривањем права на рехабилитацију свакога ко је неосновано подвргнут кривичном поступку, у складу са главом 18. Кривичнопроцесног законика.

Појам рехабилитације одређен је у члану 5. т. 34. ЗКП-а као поступак успостављања права и слобода лица које је незаконито или неосновано подвргнуто кривичном гоњењу и накнада штете која му је причињена. Значај права на рехабилитацију наглашен је и у одредби из члана 6. ст. 2. ЗКП-а којом су прокламовани циљеви кривичног поступка: да се предузме кривично гоњење и изрекне правична казна кривом учиниоцу кривичног дела.

11 P. Maggs et al. 2015, 736.

12 Кривичнопроцесни законик РФ (Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации) од 18. децембра 2001, *Российская газета* од 22. децембра 2001. г. бр. 174-ФЗ, *Збирка законодавства РФ* од 24. децембра 2001. г. бр. 52 (први део) са каснијим изменама и допунама, последња редакција од 19. децембра 2016. (законске измене и допуне ступиле су на снагу 1. јануара 2017), доступно на: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102073942>.

13 К. Б. Калиновский, „Рехабилитация в уголовном судопроизводстве“, у: В. М. Лебедев (ур.), *Уголовно-процессуальное право: учебник для бакалавриата и магистратуры*, Юрайт, Москва 2014², 396.

Према члану 133. ЗКП-а право на накнаду штете због неоснованог кривичног гоњења, незаконите осуде, неоснованог лишења слободе или примене других принудних процесних мера само је једно у низу права чијим се остварењем постиже рехабилитација неосновано кажњеног лица или лица према коме су незаконито примењене принудне мере. Поред права на накнаду штете, рехабилитација укључује: отклањање последица претрпљене неимовинске штете, успостављање радног односа, остваривање права на пензију, станарског и других права. Требало би запазити да су и у процесном кривичном законодавству Србије на сличан начин повезани право на накнаду штете због неосноване осуде и неоснованог лишења слободе и институт рехабилитације.

Круг активно легитимисаних лица одређен је у члану 133. ст. 2. ЗКП-а Руске Федерације. То могу бити: 1) оптужени, ослобођен оптужбе, 2) оптужени од чијег је кривичног гоњења одустао јавни тужилац, 3) осумњичени, односно оптужени у случају престанка гоњења из законских разлога по појединим одредбама чланова 24. и 27. ЗКП-а, 4) осуђени – у случају потпуног или делимичног укидања осуде или престанка кривичног поступка на основу члана 27. ст. 1. т. 1. и 2, 5) лице, према коме су обустављене принудне мере медицинске природе по судској одлуци којом је утврђена њихова незаконитост или неоснованост.

Из круга активно легитимисаних искључена су лица кажњена процесним казнама или према којима су биле одређене мере процесне принуде, лица обухваћена амнестијом, помиловањем, лица према којима није било могуће покренути или водити поступак, на пример, због малолетства или душевне поремећености (члан 133. ст. 4. Кривичнопроцесног законика).

Право на рехабилитацију и накнаду штете од државе по основу члана 133. ст. 2. и 135. ст. 2, како се види, припада активно легитимисаном лицу не само када му је штета проузрокована грешкама суда или тужилаштва, него и других државних органа, на пример, полиције, безбедносно-информативне агенције, инспекција и слично који су надлежни да предузимају поједине мере или радње у преткривичном поступку, ако су те радње узроковале неоснованост или незаконитост оптужбе или кривичног поступка.

Ставовима Врховног суда РФ-а прецизирано је на који би начин судови требало да тумаче одредбе којима се регулише поступак рехабилитације. Тако се, између осталог, указује на то да судови не би требало да допусте право на рехабилитацију ако чињенични основ није промењен, него је дошло само до правне преквалификације кривичних дела која су окривљеном стављена на терет, нити у случајевима када је по коришћеном правном средству уследило ублажавање раније изречене казне. Са друге стране, и мимо ограничења из члана 133. ст. 4. рехабилитација је допуштена ако је кривични поступак вођен према малолетном или неурачунљивом лицу и поред сазнања за те околности, а такође и према физичким лицима, која нису изричито активно легитимисана по члану 133. ст. 2. да захтевају накнаду, али су према њима незаконито предузете радње у преткривичном поступку или према правном лицу коме је имовина незаконито

одузета радњама државних органа или тужилаштва, али не у кривичном поступку.¹⁴ Сва остала лица која су искључена из права на рехабилитацију овлашћена су да под општим условима од штетника остварују право на накнаду штете у парничном поступку (чл. 133. ст. 5. Кривичнопроцесног законика). У складу са тим, лица која су претрпела штету због незаконито предузетих предистражних радњи или ограничења права у фази која претходи истрази (на пример, суспендовање са посла и слично), могу покренути парницу против државе под условима из члана 1069. Грађанског кодекса. То право припада сваком без обзира на исход кривичног поступка и резултате кривичног гоњења, што ће рећи, и лицу осуђеном за извршење кривичног дела, ако је у преткривичном поступку било изложено незаконитим радњама државног органа, а то произилази из Резолуције президијума Врховног суда РФ-а од 21. априла 2010. године поводом захтева за накнаду штете грађана Ш., Б. и А. због изнуде доказа и мучења којем су били изложени од полиције у преткривичном поступку.¹⁵

Дилема у вези са тим да ли се одговорност државе за неправилан и незаконит рад њених органа по члану 133. може успоставити и због неоснованог кривичног гоњења по приватној тужби, разрешена је пресудом Уставног суда од 17. октобра 2011. године¹⁶. Уставни суд се позвао на нарушавање уставног принципа једнакости грађана и стао на становиште да се одговорност државе успоставља не само поводом доношења неосноване судске одлуке, него и због одлука или незаконитих радњи органа који покрећу кривични поступак, независно од тога да ли они спадају у правосудне или извршне органе, те је утврђена несагласност са Уставом РФ-а члана 133. ст. 1. и 2. ЗКП-а, и прихваћено је да се члан 133. мора односити и на случај неосновано поднете приватне тужбе.¹⁷

Према члану 139. ЗКП-а право на накнаду штете припада и правним лицима. Правна лица могу то право остваривати под једнаким законским условима као и физичка лица. Реч је о особеном правном решењу, прихваћеном, вероватно, у настојању да се олакша реституција незаконито одузетог предмета или имовинске користи од правног лица, како се види, не само у кривичном, него и у административном поступку. С обзиром на то да правна лица у парници по општим правилима могу да остварују то право, чини се да је таквим решењем нарушен концепт рехабилитације, која би, у скла-

14 Смернице пленума Врховног суда РФ „О практичној примени одредби главе 18. ЗКП, које регулишу рехабилитацију у кривичном поступку“ од 29. новембра 2011, №17 (*Российская газета*, 5. 12. 2011) са ставовима пленума од 2. фебруара 2012. г., бр. 3, <http://www.supcourt.ru/search.php?page=9&searchf=%EF%F0%E0%E2%E0>, 17. децембра 2016.

15 Смерница президијума Врховног суда РФ од 21. априла 2010, № 376-П09, *Билтен Врховног суда*, 9/2010, http://www.supcourt.ru/vscourt_detale.php?id=6777, 17. децембра 2016.

16 Уставне жалбе су поднеле Валентина и Ирина Тихомирове према којима је поступак због кривичног дела увреде био обустављен, али им није признато право на рехабилитацију и Ирине Сардик (Сардыко) која је била ослобођена оптужбе за клевету, рехабилитована је, али је виши суд то њено право оспорио, ставши на становиште да би обавезу накнаде штете требало да сноси приватни тужилац, а не држава.

17 Одлука Уставног суда РФ од 17. октобра 2011 г., № 22-П, *Российская газета* од 26. октобра 2011, <https://rg.ru/2011/10/26/ks-dok.html>, 11. јануара 2017.

ду са Европском конвенцијом о људским правима и основним слободама, требало да се односи само на физичка лица. Одредба се иначе не примењује у пракси, зато што је решавање о захтеву правног лица најчешће повезано са расправљањем сложених спорних својинско-правних питања у вези са одузетом имовином, о чему није могуће одлучити у кривичном поступку.

Пасивно легитимисано лице јесте држава Руска Федерација. Одговорност државе се успоставља без обзира на кривицу судије, тужиоца, иследника или истражитеља у конкретном случају (чл. 133. ст. 1. Кривичнопроцесног законика). Тако постављена одговорност државе представља погодност за оштећене грађане.

У члану 135. ЗКП-а прописано је да накнада материјалне штете обухвата: 1) плате, пензије, финансијске повластице и друга материјална средства, које је рехабилитовани изгубио услед кривичног гоњења или поступка који се према њему водио, 2) враћање одузете имовине која је одузимањем прешла у државну имовину, 3) враћање износа плаћене новчане казне и трошкова поступка, 4) издатке за пружену правну помоћ и 5) друге трошкове. Реч је, како се види, о претрпљеној стварној или обичној штети, док измаклу добит, чији је износ тешко доказати, оштећени обично захтевају у парничном поступку, на шта и иначе имају право, по схватању Врховног суда Руске Федерације.¹⁸ У судској пракси је прихваћено да се накнада даје за издатке свих ангажованих бранилаца, јер „закон не ограничава број бранилаца који могу да заступају оптуженог или осуђеног, а поред тога право на одбрану подразумева могућност избора одбране по сопственом нахођењу“ (из образложења у случају Федоренко), а такође накнада укључује и трошкове заступања у поступку који се понавља по ослобађајућој пресуди.¹⁹

Право на накнаду штете у процесу рехабилитације застарева у општем року од три године у складу са чланом 196 ГЗ-а Руске Федерације. Новчана накнада се исплаћује из буџетских средстава, преко министарства надлежног за финансије.

4. ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА НА РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

Право на рехабилитацију оштећеног кореспондира са дужностима органа који је водио кривични поступак. Према члану 134. ЗКП-а, рехабилитација се везује за коначни, односно правноснажни исход кривичног поступка. У том моменту, државни органи су већ обавезни да обавесте рехабилитованог у писаној форми о томе да има право на накнаду штете и како да га оствари. Од дана пријема таквог обавештења, рехабилитовани по свом избору, може, у општем року застарелости по

18 Став Кривичног одељења Врховног суда РФ од 18. августа 2010. године у случају Т. (*Билтен Врховног суда РФ* 3/2011, 24).

19 Ставови Кривичног одељења Врховног суда РФ од 17. априла 2003. године у случају Федоренко (*Билтен Врховног суда РФ* 2004. г., № 1, ст. 13, http://www.supcourt.ru/vscourt_detale.php?id=1415) и од 26. новембра 2008. у случају С. (*Билтен Врховног суда РФ* 12/2009, http://www.supcourt.ru/vscourt_detale.php?id=6084, 12. јануара 2017).

ГК-у, поднети захтев за накнаду штете суду који је донео одлуку, суду надлежном по месту пребивалишта рехабилитованог или суду по седишту тела које је одлучило о престанку кривичног гоњења или поступка или о поништењу незаконите одлуке (чл. 135 став 1. Кривичнопроцесног законика). У случају да рехабилитовано лице није живо, у недостатку информација о месту пребивалишта наследника, блиским сродницима рехабилитованог лица доставља се обавештење о рехабилитацији њиховог сродника најкасније у року од пет дана пошто су се јавили органима који предузимају предистражне радње, истрагу или суду (чл. 135. ст. 2. Кривичнопроцесног законика). Наследници, блиски сродници рехабилитованог лица су овлашћени да траже накнаду штете, али искључиво имовинске.

Право на рехабилитацију је инкорпорирано у правноснажну одлуку суда којом се окончава кривични поступак или у одлуку о одустанку од оптужног акта тужилаштва, односно другог надлежног органа који је водио истрагу. Стога није потребно доношење посебних одлука о рехабилитацији²⁰, сем ако надлежни орган није пропустио да то учини, када оштећени у смислу члана 399. ЗКП-а може захтевати од суда да допуни правноснажну пресуду.²¹

На тај начин, у одредбама ЗКП-а регулисан је специфичан поступак рехабилитације као „додатак“ кривичном, са циљем да се брзо постигне успостављање ранијих права оштећеног и накнада штете. Оштећени, који је рехабилитован, захтевом за накнаду штете се може обратити надлежном јавном тужиоцу или суду (чл. 133. Кривичнопроцесног законика). Тужилац има право да одлучи о накнади, а ако захтеву оштећеног није удовољено, или он није сагласан са решењем тужиоца, може се обратити парничном суду. Рехабилитовано лице може непосредно да се обрати суду. У том случају, суд ће на основу члана 139. одлучити тако да ретроактивно призна одговарајућа права оштећеном која се односе на накнаду штете и успостављање права по основу рада, пензије и других права.

У циљу ефикасности, у члану 135. прописано је да надлежно тело, јавни тужилац или судија има обавезу, на начин регулисан чланом 399. да најкасније у року од месец дана од пријема захтева донесе решење о плаћању накнаде, које доставља оштећеном или његовим сродницима.

Поступком рехабилитације, у складу са чланом 136. ЗКП-а отклањање неимовинске штете постиже се на следеће начине: 1) формалним извињењем јавног тужиоца у име државе рехабилитованом за штету коју је претрпео, 2) објављивањем одлуке о рехабилитацији у средствима масовних комуникација, ако је штета причињена ранијим медијским извештавањем о примени мера кривичног гоњења према рехабилитованом, 3) слањем писменог обавештења о одлуци о рехабилитацији грађанина у његов радни колектив, у школу или у место становања. Право на накнаду неимовинске штете у новчаном облику за претрпљене физичке болове и

20 Став Кривичног одељења Врховног суда РФ у случају Титова (*Билтен Врховног суда РФ* 1/2004, 19, http://www.supcourt.ru/vscourt_detale.php?id=1415).

21 *Билтен Врховног суда РФ* 2/2010, 27.

душевне патње и слично, узроковане незаконитим радњама органа кривичног гоњења и правосудних органа, оштећени, међутим, може да остварује само у парничном поступку, у складу са чланом 151. Грађанског кодекса.

Оригинално решење, које не постоји у другим европским процесним законодавствима јесте да у име државе јавни тужилац рехабилитованом лицу упућује службено извињење. Символични чин признавања „грешке“ државе представља важан вид репарације моралне штете оштећеном, која, по природи ствари, не може бити адекватно надокнађена. Закон, међутим, не предвиђа начин на који би то јавни тужилац требало да уради, нити одређује који је тужилац за то надлежан. Требало би да јавни тужилац извињење да усмено на церемонијалан начин. Чини се да би то било могуће учинити и писано у акту којим се саопштава оштећеном да је рехабилитован, на шта указује став Кривичног одељења Врховног суда РФ-а од 17. априла 2003. године.²² Могуће је да тужилаштво упути поруку породици умрлог која ће се прочитати у кругу јавности или преко средстава масовних комуникација (уз новчано кажњавање, ако то не учине).

Поправљање неимовинске штете могуће је и објављивањем информације у штампи, на радију, телевизији или другом средству масовног информисања у року од 30 дана од дана доношења одлуке о рехабилитацији по захтеву рехабилитованог или његових блиских сродника или по судској одлуци, односно одлуци другог надлежног органа кривичног гоњења (чл. 136. ст. 3. Кривичнопроцесног законика). Посебно, на захтев рехабилитованог или, у случају његове смрти, на захтев његових блиских рођака, суд, јавни тужилац или други надлежни орган дужан је да најкасније у року од четрнаест дана пошаље писана обавештења о донетим ослобађајућим одлукама, на адресе радне организације, школе или у место становања рехабилитованог лица.

У члану 138. регулисано је успостављање других права рехабилитованог лица. Успостављање радног односа, права на пензију, стамбених и других права рехабилитованог следи на основу одлуке суда о рехабилитацији. Суд доноси ту одлуку у складу са одредбама о поступку у коме се решава о питањима која су у вези са извршењем казне (чл. 399 Кривичнопроцесног законика). Постоји обавеза државе да оштећеног врати на ранији посао на исто радно место код ранијег послодавца, осим ако то правно лице није угашено или је предузетник престао да постоји, када се рехабилитовани распоређује на одговарајуће радно место. У складу са тим, врше се одговарајуће измене у радној књижици, при чему се у радни стаж и стаж осигурања ради остваривања права на пензију уписује време које је рехабилитовани провео незаконито у притвору или на извршењу казне затвора. Успостављање станарског права у корист тужиоца може бити у надлежности државе, локалне самоуправе или јавне организације, који су задужени да рехабилитованог и његову породицу врате у исти стамбени простор или да му обезбеде одговарајући смештај, који одговара стан-

22 *Билтен Врховног суда РФ* 1/2004, http://www.vsrj.ru/print_page.php?id=1415, 3. фебруара 2017. У случају В. М. Федоренка поставило се питање који је јавни тужилац дужан да се извини, те је суд установио да је то тужилац који је обавезан одлуком суда (при чему се узима у обзир и став рехабилитованог).

дардима становања, величини и саставу породице. На основу члана 138. ЗКП-а суд одлучује и о враћању војног чина, почасног звања, класе, одузетих државних награда рехабилитованом лицу.

Сматра се да је установом рехабилитације олакшан положај рехабилитованих лица, која, у односу на парнични поступак, једноставније остварују своја права, јер су ослобођена обавезе доказивања правног основа и висине штете, док истовремено могу да утичу на одређивање висине накнаде.²³ Државни органи имају обавезу да помогну оштећеном достављањем одговарајућих података и обавештења, а ако је постојање неке чињенице вероватно, али не и доказано, она се тумачи у корист оштећеног. Најкасније у року од месец дана од поднетог захтева рехабилитованог, пошто установи висину накнаде штете, судија требају средства од државног трезора ради исплате накнаде. На одлуку судије је могућа жалба по члану 137. ЗКП-а, о којој решава надлежни другостепени суд у оквирима парничног поступка.

Поред тога, слично као и у праву Републике Србије, право на накнаду по основу рехабилитације имају и лица којима је штета причињена неоснованом осудом или лишењем слободе, јер је кривични поступак обустављен, иако је радња државних органа била законито предузета.

Због тешкоћа у примени поступка рехабилитације после десетогодишње примене ЗКП-а Врховни суд РФ-а у општој седници усвојио је 29. новембра 2011. обавезујуће смернице „О пракси судова по правилима из поглавља 18. ЗКП-а о рехабилитацији у кривичном поступку“. И поред тога, у судској пракси се и даље јављају недоумице и тешкоће. На пример, поставља се питање да ли се може кумулирати право на накнаду штете по основу института рехабилитације и по општем грађанскоправном режиму накнаде штете причињене незаконитом радњом државних органа. Према ставу Уставног суда РФ-а од 21. априла 2005. године рехабилитација не искључује право на накнаду нематеријалне штете по члану 1070. Грађанског кодекса.²⁴

Искуство из адвокатске праксе упозорава на то да постоји тенденција да се у пракси парничних судова, приликом одређивања новчане накнаде нематеријалне штете рехабилитованима по општем режиму (чак и по основу пресуда Европског суда за људска права) умањује износ накнаде или да се она селективно одмерава у зависности од друштвеног положаја и личности подносиоца захтева. Указује се, такође, и на то да није јасно да ли се захтеви за накнаду штете подносе по пребивалишту оштећених или по седишту туженог и како тачно назначити пасивно легитимисано лице – извршног дужника (Министарство финансија или његове управе и одељења у рејонима и градовима). Поред тога, постоји недоумица и који је суд стварно надлежан за накнаду штете по поступку рехабилитације, јер се сва друга права из члана 139. остварују пред судом по месту пребивалишта, осим права на накнаду штете.²⁵

23 К. Б. Калиновский, 396.

24 Одлука Уставног суда РФ-а од 21. априла 2005 г., № 242 – по жалби грађанина А. А. Гуриновича, http://uristu.com/library/sud/konstitut-sud/?dir%5B0%5D=sud&dir%5B1%5D=konstitut-sud&PAGEN_1=112, 19. јануара 2017.

25 Видети часопис Савезне коморе адвоката РФ, *Новая Адвокатская Газета*, www.advgazeta.ru/, 10. јануара 2017.

5. ЗАКЉУЧАК

Права незаконито и неосновано кривично гоњених лица на накнаду штете темеље се на уставним гаранцијама, а конкретније су регулисана у ГК-у и Кривичнопроцесним закоником. У бројним одлукама Уставног суда и Врховног суда РФ-а долази до изражаја тежња да се пружи што шири заштита права лицима која су изложена незаконитом или неоснованом кривичном гоњењу или мерама процесне принуде. Стога је у свим случајевима у којима није могуће захтевати рехабилитацију по глави 18 ЗКП-а дозвољено остваривање судске заштите по општим правилима из члана 1069. или 1070. Грађанског кодекса. Право на рехабилитацију регулисано је у поглављу 18. ЗКП-а, у складу са уставним гаранцијама и прихваћеним најважнијим документима Организације уједињених нација и Савета Европе којима се гарантују основна људска права и слободе. Широко је одређен круг лица која имају право на рехабилитацију по ЗКП-у, слично као што је то учињено и у српском законодавству. Круг таквих лица је још више проширен ставовима судске праксе. Очигледно је да се рехабилитацијом обезбеђује накнада претрпљене имовинске штете и успостављање пређашњег стања у погледу права на рад, становање и друга права, као и симболични поправак неимовинске штете извињењем и/или објављивањем информације у медијима, док се право на накнаду неимовинске штете у новчаном износу мора остваривати у посебном парничном поступку. Стиче се утисак да нејасност законских одредаба ствара тешкоће при практичној примени законских одредаба којима се иде за тим да омогуће брзу и делотворну рехабилитацију. Отуда су од нарочитог значаја одлуке Уставног суда РФ-а и Врховног суда РФ-а којима се превазилазе такве тешкоће.

*

Д-р Наташа Мрвић Петровић

главний научный сотрудник, Институт сравнительного права в Белграде
профессор, Юридический факультет Университет Унион в Белграде

Д-р Здравко Петровић

профессор, Юридический факультет, Университет Мегатренд в Белграде

ПРАВО НА ВОЗМЕЩЕНИЕ ВРЕДА И НА РЕАБИЛИТАЦИЮ ЗА НЕОБОСНОВАННОЕ УГОЛОВНОЕ ПРЕСЛЕДОВАНИЕ В РОССИЙСКОМ ПРАВЕ

Краткое содержание

В центре внимания этой статьи – законодательство Российской Федерации, которое предусматривает право на возмещение вреда и на реабилитацию лиц, необоснованно лишенных свободы, или незаконно осужденных в уголовном судопроизводстве. Таким образом, можно следить за тем, как в современном русском обществе государство участвует в ликвидации последствий нарушений прав граждан незаконными действиями государственных органов.

Конституция Российской Федерации от 1993 года в статье 53 устанавливает, что каждый человек имеет право на получение компенсации от государства за ущерб, причиненный незаконными действиями (или бездействиями) органов государственной власти или должностных лиц. В соответствии с конституционными гарантиями правовое основание для компенсации за незаконное осуждение или незаконное лишение свободы регулируется нормами российского Уголовно-процессуального кодекса как часть более широкого права на реабилитацию потерпевшего. Возмещение вреда допускается для тех видов вреда и в той степени, как это предусмотрено в Гражданском кодексе Российской Федерации. Особенность заключается в том, что реабилитация достигается оправдательным приговором или отказом от обвинения. Таким образом, резолютивная часть судебного решения содержит констатацию признанного права на реабилитацию. Право на реабилитацию есть и у лица, на которое необоснованно подан частный иск, а также у потерпевшего юридического лица. Интересная норма закона, которая предусматривает особый способ возмещения вреда репутации, чести и достоинству лиц, необоснованно лишенных свободы или незаконно осужденных: прокурор обязан направить им письменное извинение. Учитывая, что такие нормы закона применяются в течение более десяти лет, авторы дополнили анализ норм закона примерами судебной практики российских судов. Кроме того, российские законодательные решения сравнивались с правом Республики Сербия. В Сербии право на возмещение вреда за незаконное осуждение или незаконное лишение свободы с реабилитацией также регулируется уголовно-процессуальным правом, в то время как признанные виды ущерба и способы их возмещения регулируются общими правилами гражданского права.

Авторы пришли к выводу, что анализированные российские законы являются результатом более широких эволюционных демократических процессов, что существующие решения в отношении права на возмещение вреда и на реабилитацию оригинальные, и что они были созданы с целью более полного и эффективного достижения реабилитации незаконно осужденных в уголовном процессе.

Ключевые слова: права человека, уголовное судопроизводство, возмещение вреда, реабилитация, Россия.

Nataša Mrvić Petrović, Ph.D.

Research Fellow, Institute of Comparative Law, Belgrade
Full Professor, University Union Faculty of Law, Belgrade

Zdravko Petrović, Ph.D.

Full professor, Megatrend University Faculty of Law, Belgrade

THE RIGHT OF COMPENSATION FOR WRONGFUL CRIMINAL PROSECUTION AND REHABILITATION IN RUSSIAN LAW

Summary

The right to compensation persons unlawfully deprived of liberty or wrongful convicted in criminal proceedings is an important attribute of the rule of law, because it shows that the state is subordinated to the law by accepting responsibility for his own mistakes

in the work of the judiciary, the police and the prosecution. In the former socialist countries (with the exception of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia) and in developing countries has not been established in particular the right to compensation for non-pecuniary damage in general, but not in favor of the person who would have been wrongfully deprived of liberty or convicted in criminal proceedings. After the political changes of the eighties (20. century), this right is recognized in accordance with the constitutional guarantees of human rights and fundamental freedoms. A good example of essential reforms carried out in this field, even the eighties started in the former Soviet Union, is the current legal system of the Russian Federation. The focus of this study is the right to compensation and rehabilitation of persons deprived of liberty or wrongful convicted in criminal proceedings. In this way it is possible to monitor how the modern Russian society the extent to which countries engaged in eliminating the consequences of violations of citizens' rights by state authorities.

The Constitution of the Russian Federation from 1993 in Article 53, guarantees that everyone is entitled to compensation from the State for damage suffered as a result of unlawful actions (or omissions) of the state bodies or officials. In accordance with constitutional guarantees, the legal basis compensation for wrongful conviction or unlawful deprivation is governed by the provisions of the Russian Code of Criminal Procedure as part of a wider law on the rehabilitation of the victim. Indemnification is recognized for those types of claims and to the extent as provided in the Russian Civil Code. They are very specific solution that rehabilitation achieves a verdict of acquittal or a termination of the proceedings abandonment of the charges. Therefore, the operative part of the court decision contains a finding of a recognized right to rehabilitation. Has the right to rehabilitation and the person to whom it is unreasonably filed a private lawsuit, as well as damage to the legal person. An interesting legal provision that provides for a special way of repairing the damage to the reputation, honor and dignity of persons deprived of liberty or unjustifiably convicted: the public prosecutor is obliged to send him a written apology. Given that such legal solutions have been implemented for more than a decade, the authors analyze the legal provisions supplemented by practical examples of Russian courts. Also, the decision of the Russian law, compared with the law of the Republic of Serbia. Similar as it is in the Russian law, in Serbian law the right of compensation and rehabilitation is envisaged in criminal procedural law. Legally recognized types of damages and the manner of their fees are applied in general rules of civil legislation. These similarities and differences between the Russian and Serbian legislation has been pointed out in the paper.

The authors conclude that Russian laws were analyzed result of broader evolutionary, democratic processes that have been accepted solutions regarding the rights to compensation and rehabilitation of the original and that they are created with the aim of achieving a fuller and more efficient rehabilitation of innocently convicted in criminal proceedings.

Keywords: human rights, criminal procedure, compensation, rehabilitation, Russia.